

Малі форми української газетно-журнальної сатири: до постановки проблеми

Порушується проблема визначення й класифікації малих форм української газетно-журнальної сатири. Констатується відсутність єдності у підходах до їх тлумачення й термінологічного визначення. Окреслюються жанрові ознаки, визначаються мета, композиційні й зображально-виражальні особливості, простежується специфіка розміщення малих форм газетно-журнальної сатири на сторінці. Доводиться їх поширеність і значення у сатиричних виданнях журнального типу на початку ХХ ст. Констатується строкатість у формально-змістовому відношенні.

Пропонується їх диференціація за такими ознаками, як обсяг, структурно-композиційні особливості, цільова настанова, стосунок до базової жанрової форми, на дві підгрупи: малі сатиричні форми традиційних жанрів та мініатюрні сатиричні жанрові форми. Елементи першої підгрупи мають чіткі ознаки певного жанру та поєднують кілька способів відображення дійсності при меншому, ніж звичайно, обсязі. У структурі другої підгрупи виокремлюються лаконічні тексти із певними структурно-змістовими особливостями та сатиричні фрази й репліки.

Ключові слова: сатира, жанри сатиричні, малі сатиричні форми, мініатюрні сатиричні форми.

Вступ. Питання жанрології певної типологічної групи текстів залишаються актуальними у різні періоди розвитку пресових видань, оскільки жанрова система тієї чи тієї епохи постійно еволюціонує, відображаючи специфічні запити аудиторії, особливості су-спільного, соціокультурного розвитку. Такими відкритими до змін, динамічними є сатиричні публіцистичні жанри, які відзначаються постійними формально-змістовими пошуками. Особливе місце серед них належить так званим малим жанровим формам. М. Привалова, дослідниця «малих форм» сатири в російській журналістиці ХVIII–ХІХ ст., відзначала, що в останні двісті років «неможливо знайти сатирико-гумористичний журнал без «малого жарту» – іронічного вислову, афоризму, анекдоту, комічного словника чи азбуки, пародійної граматики, оголошення, реклами, сонника, жартівливого прогнозу» [1, с. 102]. Саме незначний обсяг став однією із важливих ознак групи сатиричних жанрів та підставою виокремлення у її структурі особливості підгрупи – малих жанрових форм сатири, яка неодноразово ставала предметом наукового аналізу. Проте дослідники [2] вказують на відсутність у сучасній генології публіцистичного тексту ґрунтовних досліджень жанрово-стильової специфіки «малих» сатиричних форм, до яких найчастіше зараховують сатиричну замітку, репліку, байку, гумореску (гумористичне та сатиричне оповідання, жарт), пародію (пародійну хроніку), епіграму, усмішку, анекдот, сатиричний афоризм тощо.

До аналізу різних аспектів їх побутування зверталися як зарубіжні, так і українські автори: В. Бере-

зіна, І. Бондаренко, М. Дяченко, Я. Ельсберг, Л. Єршов, О. Кузнецова, О. Почапська, М. Привалова, Л. Сніцарчук, В. Стадник, А. Щербина, І. Ямпольський та інші. Однак, як засвідчив огляд наукових розвідок з означеної проблеми, нині в науковому дискурсі відсутня єдність у жанровій кваліфікації та класифікації таких сатиричних жанрових форм, не окреслені їх жанроутворювальні ознаки. Автор статті ставить за мету на основі узагальнення наукових досліджень та аналізу побутування сатиричних жанрів в українських сатиричних журналах початку ХХ ст. («Шершень», «Гедз») окреслити жанрові особливості так званих малих жанрових сатиричних форм, встановивши їхню мету й композиційні та зображально-виражальні особливості, простежити особливості розміщення на журнальній сторінці.

Результати й обговорення. Невеликі за обсягом сатиричні тексти завжди були органічними у духовному житті українців в різні періоди суспільно-культурного розвитку, оскільки уособлювали критичний погляд на знайомі речі. Переміщення їх із літературних сторінок на газетно-журнальні також сприяло переважанню оперативних і водночас невеликих текстів. Паралельно із процесом поступового виокремлення цього напрямку із лона художньої літератури, що зберігала помітні сліди впливу усної народної творчості, відбувалася еволюція жанрів сатиричної публіцистики, формування їхніх жанрових ознак.

Академік Д. Лихачов вважав, що потреби суспільства у сатирі тривалий час задовольнялися за рахунок фольклору [3, с. 67]. П. Федченко ж народнопоетичну творчість влучно назвав своєрідною народною публіцистикою, яка ще в «дога-

зетний» період, маючи широке розповсюдження, була єдиним засобом оцінки суспільних і політичних подій, явищ, процесів [4, с. 186–187]. Згодом у літературі виникає демократична сатира, результатом якої стало широке входження розмовної стихії в художній лад творів. Пізніше Р. Бродська у дисертаційному дослідженні обґрунтувала, що появі буковинської літературної публіцистики передувало побутування в гуцульському фольклорі співанок-хронік, які у фольклористиці називали також усними газетами [5].

Тісний зв'язок із фольклором, орієнтування на його формальні та зображальні засоби зумовили вироблення особливостей сатиричних публіцистичних текстів, зокрема їх невеликий обсяг. Голова Петербурзького цензурного комітету О. Катенін так характеризував матеріали російського сатиричного журналу «Зритель» (почав видаватися 1905 р.): «...усі ці твори невеликі: сторінки на дві чи три; багато із них містять лише декілька рядків. Велика їх кількість є символічними: жоден не має розвинутої фабули; деякі не являють собою навіть певним чином розвинутої й формованої думки: усе це образи й вираження настрою, і всі вони звернені не стільки до думки, скільки до настрою читача; увесь сенс їхній у символах, епітетах, недомовленості, у грі слів, в трьох крапках, вигуках і окликах» [6, с. 195].

Учені також підкреслюють важливе значення для сатиричних творів такої особливості, як обсяг тексту. Український дослідник Ю. Івакін вказував, що «фейлетони, карикатури, вірші, сатиричний дріб'язок, заголовки і заставки виконують окремі завдання, підпорядковані єдиному планові і єдиному задумові» [7, с. 169]. В. Стадник пропонував виокремити сатиричну прозу у великих і малих жанрових формах (сатиричні замітки, мініатюри, анекдоти, загадки, оголошення, репліки, гуморески, фейлетони, памфлети) поряд із сатиричною поезією та ілюстративним матеріалом [8, с. 182]. О. Почапська, розглядаючи жанрові особливості української сатиричної публіцистики Наддніпрянщини періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., розмежує великі, середні та малі форми сатиричної публіцистики і вказує, що саме для малих сатирично-публіцистичних жанрів характерним є явище жанрового перетікання. До малих форм газетно-журнальної сатири вона зараховує байку, пародію, епіграму, анекдот, сатиричний афоризм. Репліку, карт (жарт) та пародійну хроніку слідом за А. Капелюшним та іншими дослідниками преси першої чверті ХХ ст. вчена розглядає як різновиди замітки чи пародії. До 20-х рр. ХХ ст. вони ще не пройшли всіх етапів свого становлення, а тому говорити про них як про окремі жанри сатиричної публіцистики 1917–1921 рр. не було підстав [9].

Особливого поширення в науковому дискурсі набуває термін «мала жанрова форма», що використовується стосовно сатиричної публіци-

тики, причому як на етапі її становлення, так і пізніше. Однак російська дослідниця М. Привалова, використовуючи термін «малі форми» сатири, вважає його, однак, умовним, вказуючи, що «історики західноєвропейської літератури відносять до «малих форм» усі жанри, крім сатиричного роману» [1, с. 103]. До того ж така термінологічна номінація, на її думку, є неоднозначною – може трактуватися як назва за невеликим обсягом, а за значенням, значущістю текстів. Об'єднуючи також низку сатиричних публікацій на сторінках періодичних видань за невеликим обсягом, вона, однак, не вважає цей чинник визначальним для їх внутрішньої структури як особливого жанру сатири й гумору. До характерних рис малих форм сатири науковець зараховує: 1) належність винятково до гумористично-сатиричної групи; 2) поєднання в одному творі цієї групи низки окремих мініатюр, відрізків тексту, зазвичай не пов'язаних однією темою; 3) локальну ознаку, тобто місце в газеті (нерідко остання шпальта) [1, с. 106].

Серед причин, що зумовили таке розмаїття жанрових форм, інколи доволі нестійких, які легко «переходили» в інші жанри і самі швидко запозичували особливості останніх, можна назвати: 1) необхідність пошуку нових прийомів комічного через цензурні звуження переліку допустимих тем, що нерідко призводило до творення нових жанрових форм; 2) прагнення зробити газетну шпальту чи журнальну сторінку більш різноманітною й яскравою, насиченою, що забезпечувалося розміщенням поряд кількох малих сатиричних текстів; 3) тісний зв'язок із народною творчістю, творчістю читачів і дописувачів періодичних видань, наслідування фольклорних форм; 4) демократизацію процесів виявлення думок авторів.

Однак можна припустити, що інколи автори як самостійні жанри розглядають не окремі формально-змістові утворення, об'єднані низкою ознак, а спосіб чи особливості їх розміщення на газетній шпальті – рубрика, промовистий заголовок, що нерідко мають ситуативний характер, об'єднуючи різноманітні сатирично-гумористичні тексти.

Особливості сатиричних текстів завжди залежать від історичного періоду, який їх породжує. Активізація малих жанрових форм, поява нових сатиричних жанрів відбуваються у переломні суспільні епохи. М. Гончарук визнає, що в українській сатирі епохи революції 1905–1907 рр. панували, відповідно до вимог часу, малі й найбільш оперативні жанри: сатиричне оповідання, вірш, байка, епіграма, фейлетон, пародія. Вони характеризувалися тенденцією до лаконізму, життєвої достовірності, використання матеріалу живої дійсності [10, с. 23]. Дослідник говорить, зокрема, про існування у системі сатиричних жанрових форм років революції *мініатюри*, що набирала найрізноманітніших форм: невеликого

діалогу, різних газетно-журнальних повідомлень (оголошення, хроніки, телеграми). Мініатюра (від лат. *minium* – червона фарба, кіновар) – невеликий за обсягом, цілком довершений художній твір, який узагальнює чи типізує картини. Таке визначення дають автори «Літературознавчого словника-довідника», вказуючи на значне поширення мініатюр сатиричних і публіцистичних [11, с. 461–462]. У сатиричних виданнях жанр здебільшого мав вигляд невеликих діалогів, сатиричний ефект яких ґрунтувався на грі слів, багатстві їхніх смислових відтінків [10, с. 24]. Сатиричних рис автори надавали будь-якому писемному тексту (записка, послання, привітання, замітка в блокноті, запис в альбомі), а також документу (маніфесту, наказу, реляції, протоколу, реєстру, звіту), тобто мало місце пародійне використання найрізноманітніших форм ділового й художнього мовлення. Сатиричний ефект досягався завдяки різкому контрасту між звичним призначенням жанру і його конкретним застосуванням [12, с. 49].

Приклади із журналу «Шершень», що видавався у Києві в 1906 р., свідчать, що ці суто інформативні жанри, наповнені сатиричним змістом, сприймалися як сатиричні, характеризувалися афористичністю, тобто помітно ущільнювалися.

Ілюстрацією можуть слугувати мініатюри-діалоги Миколи Кузьменка (псевдонім – Микола з Січі) або так звані «Наші бесіди», підписувані Балакучим. До цієї самої групи можна зарахувати газетно-журнальні публікації, яким надавалася форма оголошень, хронік, телеграм [10, с. 24]. Так звані рубрики становили собою добірку малих жанрових форм, серед яких – різноманітні жарти, дотепи, репліки, фрази із листів, публікацій і розмов. Наприклад, «Оголошення Шершня» на с. 7 у № 3 від 20 січня 1906 р.:

«Потрібні для кабінету Вітте редактори, які мають по 10 000 карб. Готових грошей, щоб було чим одкупитись, як посадять.

Збігла незалежність з судових урядів. Послано гонців розшукать її.

Бідні друкарі з газети Піхно, яких ніде не приймають на роботу, слізно просять якоїсь роботи. Готові в люті морози викупатись 77 раз у Дніпрі, аби змити той бруд, якого набрались у «Кієвлянині».

У рубриці «Телеграми» в номері 1 (с. 7) читаємо такі повідомлення:

«Константинополь. Султан турецький треба негайно 100.000 чорної сотні і 100.000 хуліганів. Одмовлено, бо ще у себе потрібні.

Берлін. Німецькі бюргери експресом висилають до Росії мільйон бочок пива для “піддержання жизненности умирающей бюрокритії”.

Алжир. Редакторові “Хуліганіна” висилається за “усердіє” орден “Чорного легіону” тощо [13].

Жанровий характер публікацій нечітко окреслений. Синкретичність жанрових форм,

використовуваних авторами, можна пояснити тісним переплетенням жанрів художньої літератури і власне публіцистики, які ще не були чітко оформленими; зміною їхніх цільових настанов і засобів вираження. Ще однією перешкодою на шляху до формування чітко окреслених жанрових моделей можна назвати й недовговічність існування тих чи тих видань та нестабільність кадрового складу редакцій. Крім того, на це впливала й автура – серед дописувачів «Шершня» були відомі читачам письменники, що неминуче привносили художність і образність на журнальні шпальти. Автори дослідження «Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра», аналізуючи сатиричний талант українських письменників І. Франка, Лесі Українки, Панаса Мирного, А. Кримського, О. Маковея, В. Самійленка, М. Коцюбинського, І. Нечужа-Левицького, В. Стефаніка, Р. Капельгородського і низки менш відомих майстрів сатиричного цеху, вказували, що ними в українській журналістиці були започатковані жанри сатиричної мініатюри, які в 20-ті рр. наберуть розвою і дадуть нашій літературі цілу плеяду сміхотворців [14, с. 20].

Тривалий час популярною формою малих сатирично-публіцистичних виступів були агітаційно-сатиричні твори, що засвідчує огляд перших – як російськомовних, так і українськомовних – сатиричних журналів Наддніпрянської України. Сатирична поезія на сторінках періодичних видань (сатиричних і несатиричних) після революції й Жовтневого перевороту характеризувалася строкатістю жанрових форм. Її наближало до публіцистики те, що вона представляла собою «твори одного факту», писалася принагідно, для відображення конкретного життєвого приводу, супроводжувалася шаржами й карикатурами [10, с. 100]. Крім того, багато сатиричних поезій, як і інших публікацій у сатиричних виданнях, друкувалися анонімно. І. Евентов вказує на культивування у 1908–1917 рр. таких жанрів, як *сатирична епіграма, фейлетон і гумореска (у віршах), викривальний куплет (частівка), гумористичне оповідання* [12, с. 12–13]. Сатиричні твори набували неймовірного поширення, спостерігалася «фольклоризація» літературних текстів – вони підхоплювалися масами, наспівувалися, декламувалися [12, с. 45]. На сторінках сатиричних видань мало місце пародійне використання найрізноманітніших форм ділового й художнього мовлення. Автори знаходили сатиричний потенціал у записці, посланні, привітанні, замітці в блокноті, записі в альбомі, щоденникових записах, газетних оголошеннях, спогадах і навіть у жанрі молитви (Д. Бедний) та документах – маніфесті, наказі, реляції, протоколі, реєстрі, звіті [12, с. 49]. Сатирична поезія 1908–1917 рр. була своєрідним містком між віршованою сатирою Першої російської революції та сатиричною творчістю поетів радянської епохи, передаючи останнім досвід сатиричної жур-

налістики 1905–1907 рр., що полягав у швидкості реагування на події, вмінні зафіксувати їх у «особах», у яскравих сатиричних замальовках, у гострих фейлетонах, влучних пародіях, нищівних епіграмах [12, с. 46].

Для багатьох українських друкованих періодичних видань початку ХХ століття, що не лише закладали основи системи журналістських жанрів, а й визначали мовні стандарти, характерні жанрові експерименти. Одна із найпопулярніших і найпомітніших газет – «Громадська думка» – була майданчиком для формування окремих сатиричних жанрів і становлення сатиричного напрямку як такого в українській публіцистиці. Тенденція використання малих за обсягом, але влучних і дошкульних текстів не оминула цей щоденник – практично в кожному номері вміщувалися сатиричні матеріали, найчастіше у рубриках «Маленький фейлетон» (рідше – «Фейлетон»), «Дрібнички», «Всячина», назви яких змінювалися, однак незмінним залишався курс на об'єктивне й виразне змалювання проблемних явищ. Н. Герасимчук вказує, що саме С. Єфремов, який разом із Є. Чикаленком, В. Леонтовичем, Ф. Матушевським, Б. Грінченком доклав багато зусиль для отримання дозволу на видання цього першого українськомовного щоденника Східної України, започаткував у ньому рубрику «Дрібнички». У ній вміщувалися короткі гумористично-сатиричні твори, спрямовані на відображення актуальних суспільних проблем, як самого С. Єфремова, так і інших авторів. Їх публікацію дослідниця розглядає як важливий етап розвитку фейлетонного жанру, а самого С. Єфремова вважає творцем нового різновиду жанру – «малого фейлетону». Лише протягом 1906 р. в «Громадській думці» було вміщено 17 фейлетонів С. Єфремова, у тому числі так званих «маленьких фейлетонів» [15, с. 199–201].

На сторінках газети проявився й яскравий публіцистично-сатиричний талант М. Левицького, у творчості якого сатира посідає особливе місце. І. Козловська, виокремлюючи за жанровими особливостями кілька груп сатиричних творів М. Левицького, до однієї зараховує сатиричні мініатюри у формі загадок, газетних повідомлень, діалогів [16, с. 143–144].

Б. Мінчин вказує, що пізніше, у сатири соціалістичного реалізму, яскраво простежується прогрес української сатири саме «в жанрі малих форм», наводячи приклад творчої еволюції Остапа Вишні у поглибленні художності сатиричного характеру – від перших фейлетонів про Антанту до повоєнних «усмішок» на міжнародні і внутрішньодержавні теми [17, с. 150].

Малий фейлетон, у якому на невеликій площі через окремий яскравий сатиричний факт, нерідко анекдотичного плану, висвітлюється велике соціальне зло, аналізує Ю. Ярмиш, вказуючи, що свої малі фейлетони Остап Вишня називав реп'яшками. Пальму першості у самому визна-

ченні жанру малого фейлетону як «реп'яшка», на думку Ю. Цекова, можна віддати відомому сатирику 20–30-х рр. ХХ ст., авторові 20 книжок гумору та сатири Костю Котку (Миколі Петровичу Любченку, 1896–1933) [17, с. 49].

За даними Ю. Цекова, вперше рубрика «Реп'яшки» як назва жанру малого фейлетону або гумористично-сатиричної мініатюри з'явилася на сторінках газети «Вісті» ще 7 червня 1923 р. Тут змушені йому заперечити, оскільки вже у номері 4 журналу «Гедз» (листопад 1917 р.) знаходимо на с. 7 рубрику «Реп'яхи» – добірку комічно-сатиричних діалогів і реплік із 2–4 рядків. Тексти мають власні назви («У церкві», «Гроші», «Свято в курсисток», «Большевики», «Чорносотенець», «Шило з мішка», «Нова молитва») та авторів, підписаних псевдонімами: Пилип з конопель; В.; Ре-П'ях; Наум; Старий Гедз; Сивошпка. Наприклад, мініатюра «Нова молитва»:

«Один піп на черниговщині склав таку молитву: Ізбави Бог огня, меча, села Бігача, Верієцької греблі та злодіївської попаді. А ми додаємо: Російської диктатури та лєнінської авантюри».

Не менш гострою й викривальною є мініатюра «Большевики»: «*Большевик в 1905 р.* (до городовика). – Ти мене не маєш права бити в морду: я культурна людина. *Большевик в 1917 р.* – Товариші! Рушаймо тепер на Центральну Раду, наб'ємо морди секретарям...» [18].

Малі жанрові форми зберігають своє значення й активність і в подальші періоди розвитку сатиричної журналістики. М. Дяченко простежує багату жанрову палітру сатирично-гумористичних творів на матеріалі запорізьких газет 50–90 рр. ХХ ст., називаючи такі малі та мініатюрні жанри байками, усмішками, гуморесками, бувальщинами, притчами, анекдотами, діалогами, порадами, монологами, «роздумізмами», пропозиціями, епіграмами, іронічними афоризмами, «думками набакир», жартами, думками речей, «галушками», «мудрими думками», міні-віршами, міні-оповіданнями, «міні-фейлетончиками», передражнюваннями, загадками, репліками, фразами, «словничками-жартівничками», мікробайками, «ідеями з нашого життя», дуплетами, гномами, співанками, пародіями, співомовками, епітафіями, перчинками, оголошеннями, «фразміркуваннями», «маразмами», «недочувками» [19]. Очевидно, зарахування до категорії жанрів деяких різновидів текстів покvapливе, ймовірно, малися на увазі назви рубрик, відділи, де вони були опубліковані.

Так само відзначає активність «нетрадиційних сатиричних газетних жанрів» у 60-х рр. минулого століття на неймовірно популярній сатиричній 16-ій шпальті «Литературной газеты», яка називалася «Клуб 12 стульєв», російська дослідниця О. Кудрявцева. Вона констатує факт відродження, реанімування відомих у сатиричній журналістиці малих жанрових форм, до яких зараховує «стилізацію під документ»,

«діалог», «пародійний афоризм», «анекдот», «сатиричний словник», «задачки» тощо. Дослідниця використовує на позначення таких жанрових форм власний термін – «жанр-неологізм», відзначаючи, однак, їхню схожість із жанрами-попередниками в типологічному плані. Тобто О. Кудрявцева підтверджує наявність типологічної схожості в структурі незалежно від часу функціонування жанру-попередника [20, с. 67].

Цікава позиція О. Кузнецової, яка виокремлює мініатюрні прозові жанри сатири та гумору в сучасній українській періодиці (до 2–5 рядків) та малі прозові твори сатири й гумору (обсяг – до 20 рядків) [21].

Таким чином, можемо підсумувати, що неофіційними узагальнювальними номінаціями, гіперонімами стосовно гіпонімічних назв окремих жанрів є «малі форми сатири» (М. Привалова), «сатиричний дріб'язок» (Ю. Івакін), «малі форми газетно-журнальної сатири» (О. Почапська), «малі сатиричні форми» (І. Бондаренко), «малі та мініатюрні твори сатири й гумору» (О. Кузнецова, М. Дяченко), «нетрадиційні сатиричні газетні жанри» (О. Кудрявцева), хоча жодна із цих номінацій поки що не представлена в основних сучасних термінологічних журналістикознавчих джерелах.

Ще складніше провести чітку межу між окремими малими сатиричними формами. Однак вироблення критеріїв їх розмежування та класифікації сприятиме більш глибокому розумінню процесів, що відбуваються в системі жанрів сатиричної публіцистики.

Вважаємо за доцільне у групі невеликих за обсягом сатиричних жанрів виокремлювати *малі сатиричні форми традиційних жанрів* та *мініатюрні сатиричні жанрові форми*.

Перші мають чіткі ознаки певного жанру, причому не обов'язково з групи сатиричних (малий фейлетон, сатирична замітка, сатирична замальовка, сатиричний огляд, сатирична кореспонденція та інші), однак поєднують кілька способів відображення дійсності – сатиричні, художні, публіцистичні. Для них характерні: менший, ніж звичайно, обсяг (О. Кузнецова пропонує для сучасних модифікацій сатиричних мініатюр обсяг до 20 рядків [21, с. 78]); композиційні особливості базових жанрів, які легко ідентифікуються. Сатирично-комічний ефект досягається завдяки зміні цільової настанови й використанню особливих зображально-виражальних засобів, нерідко зрозумілих лише адресатам, що сприяє створенню особливого підтексту. Ми не підтримуємо, однак, зарахування до цієї групи так званих нісенітниць, смішинок, побрехеньок, обстоюючи тісний зв'язок групи із жанрами-попередниками.

Тексти другої підгрупи практично неможливо ідентифікувати за стійким набором ознак, тому пропонуємо їх розглядати як мініатюрні жанрові форми. Ця група, на нашу думку, неоднорідна

за структурно-змістовими ознаками. Ми схильні, як і О. Кузнецова, виокремлювати лаконічні тексти, що мають певні структурно-змістові особливості (анекдоти й схожі з ними оповідання-мініатюри), та сатиричні фрази й репліки. Найчастіше це сатиричні міні-діалоги, міні-монологи або ж просто сатиричні фрази, що тяжіють до узагальнення й афористичності. Для них характерні експресивність і сконденсованість змісту. Такі тексти, як виправдано вважає Т. Дамм [22], можуть бути перенесені в газету чи журнал із сфери їх первинного, звичного функціонування без суттєвих стилістичних трансформацій або ж бути результатом пародійної трансформації (імітації за певними жанровими ознаками). Сюди ми пропонуємо зараховувати пародійне використання жанрів оголошення, звіту, телеграми, інших документних форм, словника, сонника, пісні тощо.

Сатиричні міні-діалоги, або діалогічні мініатюри, є обміном репліками двох співрозмовників, перша з яких, як зауважує О. Кузнецова [21, с. 77], зазвичай питальна, а друга містить комічну розв'язку – відкрити чи приховану насмішку, кепкування й глузування, що водночас є звинуваченням. Міні-монологи – прозові іронічні фрази – роздуми, звернення, розмови із самим собою чи уявним співрозмовником. Форма практично не змінилася порівняно із початком ХХ ст. Однак тоді, на відміну від сучасних друкованих ЗМІ, авторами таких текстів були не читачі-дописувачі, а автори, члени редакції. І розміщувалися такі публікації зовсім не на останніх, «розважальних» сторінках, а на центральних, оскільки були не допоміжними, а передавали позицію редакції з важливого суспільно-політичного питання. Письменниця Оксана Стешенко, донька М. І. Старицького і дружина І. М. Стешенка, літературознавця й письменника буржуазно-ліберального напрямку, який брав найактивнішу участь у виданні журналу «Шершень», описує колективний процес творчості редакції – створення анекдотів, дотепів, авторство яких тепер неможливо встановити. Підкреслює активну участь у ньому Лесі Українки [23, с. 179].

За призначенням у загальній структурі газетно-журнальної сторінки серед малих сатиричних форм виокремлюють: 1) підписи до карикатур; 2) анекдоти і схожі з ними оповідання-мініатюри; 3) афоризми, вислови, словники, сонники, пророцтва тощо [1, с. 106].

Висновки. Отже, як засвідчив аналіз журнальної практики Наддніпрянської України на початку ХХ ст., група малих форм української газетно-журнальної сатири є однією із найпоширеніших на журнальних сторінках. Вона передає позицію редакції з того чи того важливого суспільно-політичного питання, зовсім не сприймається як допоміжна, а отже, не розміщується на останніх шпальтах, як, скажімо, у сучасних виданнях. Малі сатиричні жанрові форми дуже

строкаті у формально-змістовому відношенні. Однак вважаємо доцільною диференціацію групи за такими ознаками, як обсяг, структурно-композиційні особливості, цільова настанова, стосунок до базової жанрової форми, на дві підгрупи: *малі сатиричні форми традиційних жанрів* та *мініатюрні сатиричні жанрові форми*. До першої підгрупи ми схильні зараховувати малий фейлетон, сатиричну замітку, сатиричну замальовку, сатиричний огляд, сатиричну кореспонденцію та інші, що мають чіткі ознаки певного жанру, однак поєднують кілька способів відображення дійсності – сатиричні, художні, публіцистичні при меншому, ніж звичайно, обсязі.

Хоча для текстів другої підгрупи важко сформулювати набір стійких ознак, ми схильні услід за О. Кузнецовою розмежовувати лаконічні тексти, що мають певні структурно-змістові особливості (анекдоти й схожі з ними оповідання-мініатюри), та сатиричні фрази й репліки.

У майбутньому вважаємо доцільною подальшу систематизацію емпіричного матеріалу з метою лексикографічного закріплення аналізованої жанрової групи сатиричної публіцистики та простеження тенденцій її розвитку.

1. *Привалова М. И.* Из истории «малых форм» сатиры в русской журналистике XVIII–XIX веков / М. И. Привалова // Русская журналистика XVIII–XIX веков (из истории жанров) / отв. ред. Н. П. Емельянов – Л. : Изд-во Ленинград. у-та, 1969. – С. 102–120.

2. *Бондаренко І. С.* Функціонування сатиричних жанрів у запорізькій пресі 20–30-х рр. XX ст. [Електронний ресурс] / І. С. Бондаренко – URL: journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article (30.06.2014).

3. *Лихачев Д. С.* Система литературных жанров Древней Руси / Д. С. Лихачев // Славянские литературы. Доклады советской делегации. V Международный съезд славистов. – М., 1963. – С. 47–70.

4. *Федченко П. М.* Преса та її попередники. Історія зародження й основні закономірності розвитку / П. М. Федченко. – К. : Наук. думка, 1969. – 350 с.

5. *Бродська Р.* Становлення публіцистичного стилю української мови на Буковині в кінці XIX – на початку XX століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Р. В. Бродська ; Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2002. – 20 с.

6. *Боцяновский В.* Русская сатира первой русской революции 1905–1906 гг. / В. Боцяновский, Э. Голлербах. – Ленинград : Гос. изд-во, 1925. – 222 с.

7. *Івакін Ю. О.* Про езопівську мову сатиричних журналів епохи першої російської революції / Ю. О. Івакін // Відображення першої російської революції в українській та російській літературі. – К., 1956. – С. 164–185.

8. *Стадник В.* Сатиричний дискурс газетно-журнальної публіцистики Наддніпрянської України 1905–

1920 рр. у викритті теорії і практики антиукраїнства і становленні Української держави : дис. ... канд. наук із соц. комунік. : 27.00.04 / В. Стадник. – Львів, 2008. – 200 с.

9. *Почапська О. І.* Українська сатирична публіцистика Наддніпрянщини періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. : дис. ... канд. наук із соц. комунік. : 27.00.04 / О. І. Почапська. – К., 2009. – 232 с.

10. *Гончарук М. Л.* Українська сатира періоду революції 1905–1907 рр. / М. Л. Гончарук. – К. : Наукова думка, 1966. – 156 с.

11. *Літературознавчий словник-довідник* / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К., 1997. – 752 с.

12. *Эвентов И.* Сатирическая поэзия предоктябрьских лет / И. Эвентов // Русская стихотворная сатира 1908–1917-х годов. – Л. : Сов. писатель, 1974. – С. 5–54.

13. *Шершень.* – К., 1906. – № 1–25.

14. *Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра : історико-теоретичний нарис* / В. І. Шкляр, О. К. Мелешенко, О. Г. Мукомела, І. С. Паримський. – К., 1996. – 168 с.

15. *Герасимчук Н.* Фейлетони Сергія Єфремова на сторінках «Громадської думки» [Електронний ресурс] / Н. Герасимчук // Наукові записки Інституту журналістики : науковий збірник. – К., 2012. – Жовт.– груд. – Т. 49. – С. 199–201. – URL: archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum./Nzizh/2012_49/index.htm (30.06.2014).

16. *Козловська І.* Спектр жанрів сатири та їх індивідуальне наповнення в творчості Модеста Левицького / І. Козловська // Сатира і гумор в українській літературній традиції : матер. Всеукр. наук. конф., 11–12 трав. 1994 р. – Чернівці, 1994. – С. 142–145.

17. *Мінчин Б.* Сатира в естетичі соціалістичного реалізму / Б. Мінчин. – К. : Радянська школа, 1967. – 288 с.

18. *Гедз.* – К., 1917. – № 4–5.

19. *Дяченко М.* Специфіка жанрової палітри сатири та гумору в регіональній пресі (на прикладі запорізьких газет 50–90-х років XX ст.) [Електронний ресурс] / М. Дяченко. – URL: <http://vuzlib.com/content/view/1531/43/> (30.06.2014).

20. *Кудрявцева О. С.* Нетрадиционные сатирические газетные жанры [Електронний ресурс] / О. С. Кудрявцева // Вестник Оренбург. гос. ун-та. – 2007. нояб. – № 11. – С. 67–71. – URL: vestnik.osu.ru/2007_11/11.pdf (30.06.2014).

21. *Кузнецова О. Д.* Засоби й форми сатири та гумору в українській пресі / О. Кузнецова. – Львів : Вид. центр ун-ту імені Івана Франка, 2003. – 250 с.

22. *Дамм Т. И.* Малоформатные комические речевые жанры современной российской газеты (лингвостилистический аспект) : дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Т. И. Дамм. – Кемерово, 2003. – 277 с.

23. *Блюміна І. М. В. В.* Різниченко (Велентій) – художник і поет / І. Блюміна. – К. : Наук. думка, 1972. – 196 с.

Подано до редакції 10. 09. 2014 р.

Zykun Nataliya. The short forms of Ukrainian newspaper and magazine satire: to statement of the problem.

The article is violated the problem of definition and classification of Ukrainian newspaper and magazine satire small forms. It is noted the unity absence of approaches to their interpretation and terminology determination.

Outlines the genre signs, determined the goal, the composition and graphically expressive features, observes the specificity of placing on the magazine page. Demonstrates the prevalence and value in satiric editions of magazine type in the early twentieth century. Proves the brindle in formal semantic relation.

Suggests the differentiation on grounds such as volume; structural and compositional characteristics; target instruction; relation to the basic forms of the genre – into two subgroups: small satirical forms of traditional genres and miniature satirical genre forms. There are clear signs of a certain genre in the elements of the first subgroup and they combine several ways of reality reflection at a lower than usual size. In the structure of the second distinguishes points out the text with some structural and semantic features and satirical remarks and phrases.

Keywords: satire, satirical genre, short satirical form, miniature satirical form.

Зыкун Н. И. Малые формы украинской газетно-журнальной сатиры: к постановке проблемы.

Ставится проблема определения и классификации малых форм украинской газетно-журнальной сатиры. Констатируется отсутствие единства в подходах к их толкованию и терминологическому определению. Указываются жанровые признаки, определяются цель, композиционные, изобразительно-выразительные особенности, прослеживается специфика размещения малых форм газетно-журнальной сатиры на странице. Доказывается их распространенность и значение в сатирических изданиях журнального типа в начале XX в. Констатируется неоднородность в формально-содержательном отношении.

Предлагается их дифференциация по таким признакам, как объем, структурно-композиционные особенности, целевая установка, отношение к базовой жанровой форме, на две подгруппы: малые сатирические формы традиционных жанров и миниатюрные сатирические жанровые формы. Элементы первой подгруппы имеют четкие признаки определенного жанра и объединяют несколько способов отображения действительности при меньшем, чем обычно, объеме. В структуре второй подгруппы выделяются лаконичные тексты с определенными структурно-смысловыми особенностями, а также сатирические фразы и реплики.

Ключевые слова: сатира, жанры сатирические, малые сатирические формы, миниатюрные сатирические формы.